

es complica. Allò que els fa adults els sotmet també a la busca de l'expressió d'uns desigs més impossibles de ser satisfets i que, per tant, es manifesten de manera més retorta: convé que, allò que cal expressar-hi, s'amagui alhora al propi dorment. A partir d'aquí, al somni li és imposada una forma de retòrica: el desig que vol expressar s'allunya estratègicament de la paraula, i el veritable contingut del somni passa a un llenguatge latent.

El somni adult presenta doncs dos textos: un d'evident, el relat del somni, i un de latent, al qual cal arribar mitjançant una interpretació. "Els pensaments onírics (latents) i el contingut oníric (relatat) se'ns presenten com dues versions d'un mateix contingut en dues llengües diferents; millor dit, el contingut oníric se'ns apareix com una traducció dels pensaments onírics a una altra forma d'expressió, els signes i les lleis d'engalzament de la qual hem de conèixer per la comparació de l'original amb la traducció."⁹

"El contingut oníric és donat en certa manera com en un jeroglífic, cada signe del qual ha de ser traduït a la llengua dels pensaments onírics. Hom erraria palesament si volgués llegir aquests signes segons llur valor d'imatges en lloc de voler llegir-los segons llur relació significativa (Zeichenbeziehung)"¹⁰. Es tracta doncs d'agafar els elements

⁹S. FREUD, Die Traumdeutung (1900a(1899)), SFOC 4, pàg. 285; trad. cat., vol. II, pàg. 9.

¹⁰Ibid., SFOC 4, pàg. 285; trad. cat., vol. II, pàgs. 9-10.

onírics precisament no com a figures d'un simbolisme fix: és que allò que fa la significança en el somni és la diferència sostinguda per aqueixos elements en llur coexistència.

El mitjà pel qual els pensaments onírics arriben a la consciència, Freud l'anomena treball, perquè efectivament és una activitat el que permet que el somni subsisteixi i mantingui el dorment en el seu estat. Està format per quatre processos als quals són sotmesos uns elements discrets susceptibles d'associació.

Un treball de condensació unifica diversos elements en un de sol, seguint la tècnica mateixa de la facècia, quan a partir de dues paraules conegudes hom en crea una de nova que les conté. Un treball de desplaçament permet de posar en primer pla continguts onírics d'interès secundari, alhora que el centre del somni passa a un segon pla, representat per un detall del somni sense importància en l'exposició. Aquest treball de desplaçament s'assembla al dels prestidigitadors, que escamotegen un objecte a base de cridar l'atenció de l'espectador precisament cap al lloc on no succeeix res d'important.

El tercer factor és una consideració mantinguda per la capacitat d'exposició: "una expressió sense color i abstracta de la idea onírica és canviada per una expressió plàstica i concreta".¹¹ Es tracta de prendre les figuracions en el seu sentit literal. Si, posem pel cas, volguéssim dir en somnis "al peu de la lletra" ho afigurariem, per exemple, amb una

¹¹Ibid., SFOC 5, pàg. 345; trad. cat., vol. II, pàg. 71.

lletra provista de peus, amb una nota a peu de pàgina o amb un text tatuat a la planta del peu. És un treball que "no planteja al traductor dificultats més grans que les que plantegen, per exemple, les antigues escriptures jeroglífiques a llurs lectors".¹² Les llengües concretes forneixen doncs el material per a la interpretació dels somnis.

El quart factor consisteix a donar a tot aquest producte la forma d'una narració coherent, de manera que el somni "perd l'aparença de l'absurditat i de la incoherència, tot aproximant-se al model d'un fenomen racional".¹³ Aquesta darrera és l'astúcia que manté adormit el subjecte; la versemblança lògica no és feta per desvetllar, sinó per poder continuar dormint. "Això no és més que un somni", es diu un hom i, gràcies a això, no es desperta. Amb aquests recursos és possible aleshores de representar dins del somni un cert nombre de formes lògiques: la connexió, la relació causal, l'alternativa, la contradicció, la semblança, l'oposició.¹⁴

Tot això dóna una forma de retòrica, a partir de la qual la interpretació és un treball en sentit contrari. Encara que més endavant Lacan reelaborarà aqueixa retòrica amb un model estructural més avançat,¹⁵ el 1953 parteix de l'oposició entre

¹²Ibid., SFOC 5, pàg. 347; trad. cat., vol. II, pàg. 73.

¹³Ibid., SFOC 5, pàg. 487; trad. cat., vol. II, pàg. 223.

¹⁴Cf. "Die Darstellungsmittel des Traumes", cap. VI, C de Die Traumdeutung (1900a(1899)), SFOC 4, pàgs. 316 i segs.; trad. cat., vol. II, pàgs. 43 i segs.

¹⁵En el seu article "L'instance de la lettre dans l'inconscient ou la raison depuis Freud" (1957); trad. "La instància de la lletra..." dins Els marges 27/28/29.

l'eix de la sintaxi i l'eix de la semàntica,¹⁸ és a dir l'eix del desplaçament (el·lipsi, pleonasme, hipèrbaton, sil·lepsi, regressió, repetició, aposició) i l'eix de la condensació (metàfora, catacresi, antonomàsia, al·legoria, metonímia i sinècdoque). El terme de retòrica apareix aquí no tant per implicar el llenguatge com per assenyalar el component de discurs que té el somni i que és, tot comptat i debatut, una expressió adreçada.

El fet és doncs que cal reconèixer en el somni, per sobre de tot, una intencionalitat, com ho són les de palesar, demostrar, dissimular, persuadir, retorquir, seduir. A partir de la qual cosa es plantegen les preguntes: a qui?, per a qui?, al davant de qui?

El somni sembla escindit entre una intenció i un desig; la intenció sembla provocar un interlocutor, i el desig del somni sembla adreçar-se al propi dorment, mostrant-li una falla en ell mateix, almenys aquella que correspon a la seva manca d'elements per expressar-lo. Però amb la introducció del somni en el camp del llenguatge veiem que és la falla del desig allò que causa la intenció del subjecte: el somni s'adreça al llenguatge per demanar-li més. Les dues idees, intenció i desig, vénen a confluir en una sola, aquella que demostra el desig del somni adreçat a l'altre. Intentarem aclarir aquesta qüestió amb l'exemple que Lacan refereix, en

¹⁸"La llengua implica dos eixos. La sintaxi és en relació amb l'eix de la concatenació, la semàntica amb el de la substitució." Dins R. JAKOBSON, "Results of the Conference of Anthropologists and Linguists" (1953); trad. esp. (1984), pàg. 30.

el qual es tracta d'una observació de Freud sobre el somni d'una de les seves pacients.

Es tracta d'una senyora que respon a l'intent de Freud de convèncer-la que "el somni és un acompliment de desigs" amb un somni en el qual "ella viatjava amb la seva sogra a la mateixa residència al camp",¹⁷ quan era palès que això no era desitjat, sinó temut al màxim per la dòrment. Ara bé, Freud interpreta així el somni: "Després d'aquest somni, jo no tenia raó; per tant, el desig de la pacient era que jo no tingués raó i el somni li mostra acomplert aquest desig".¹⁸

L'intercanvi de volers que fa palès aquest somni permet de desgranar la dialèctica en la qual s'instaura, en el somni, gràcies a la interpretació, el desig. Freud vol convèncer la seva pacient d'una tesi: "el somni és l'expressió d'un desig". La pacient fa un somni segons el qual ella no vol que Freud tingui raó. Aquest voler contradir verifica, millor que una conformitat, la tesi freudiana. Però també podem dir: si aquest és el pensament del somni, per què no acceptar que Freud volia la contradicció, i que per això volia convèncer la seva pacient? Lacan afegeix una subtileza: la pacient vol que Freud no tingui raó; i Freud vol, o almenys admet que pot, no tenir raó. Amb què la raó del desig li és retornada des del voler de l'altre. En paraules del propi Lacan, si el somni es pot expressar així, "com no hauria d'admetre el mateix motiu per a ell mateix a partir del moment en què, pel fet d'haver

¹⁷S. FREUD, Die Traumdeutung (1900a(1899)), SFOC 4, pàgs. 169 i 175; trad. cat. vol. I, pàgs. 175 i 182.

¹⁸Ibid, SFOC 4, pàg. 169; trad. cat., pàg. 175.

aconseguit de fer-ho, la seva pròpia llei li seria retornada?"¹⁹ Dit d'una altra manera, Freud rep de la seva interlocutora la resposta al seu voler-la convèncer: ell mateix n'és convençut, tot i no volent creure del tot en la seva llei; no oblidem que el somni de la pacient és adreçat expressament a Freud. El resultat d'aquests volers mutus entrelaçats és el reconeixement, per part de tots dos interlocutors, que la veritat del somni és en el desig.

Aquesta anàlisi no ens porta, és clar, a cap verificació mitjançant un examen de la realitat, sinó al sentit d'un encontre de dues voluntats que provoca el reconeixement del desig que és en joc en l'enraonament, encara que sigui sota les formes de la retorsió i de la contradicció. És que la raó general de tot desig és el reconeixement; és en el desig on els subjectes es dedueixen com a reconeixement, tal com ho fan en l'exemple Freud i la seva pacient.²⁰ Aquesta és la Traumdeutung: el somni s'interpreta, significa, quan hom el fa entrar en la dialèctica del desig. En el cas que hem referit, el reconeixement freudià del sentit dels somnis té com a resposta un treball de fugida d'aquest sentit; i amb això es reconeix, millor que amb cap anuència, en el treball del somni, el seu llenguatge.

¹⁹FC 268.

²⁰Lacan rectificaria en els anys a venir aquesta versió optimista del reconeixement del desig. Cf. per exemple "Subversion du sujet et dialectique du désir dans l'inconscient freudien" (1966).

La psicopatologia de la vida quotidiana: la causa

Aquest llibre de Freud és una obra fàustica²¹: "Tant ple és l'aire de follets, que ningú no sap com en podria fugir"²². Aquest epígraf introdueix el desplegament d'un camp de fets que formen una atmosfera, la qual és l'element mateix en què es desenvolupa l'existència humana i en el qual se'n podria trobar la causa.

Els actes fallits són "casualitats", Zufälle, coses que s'escauen i que no tenen cap causalitat que les fonamenti, amb la qual cosa semblen remetre's exclusivament a l'atzar. Representen doncs un problema epistemològic: uns fets, que en res no són indiferents ni automàtics, tenen com a fonament una manca absoluta de fonament. Semblen no tenir altra causa que l'atzar pur; però si és el cas que, per definició, l'atzar és al més lluny de la raó, aleshores no podria ser fonament de res.

Així és l'inconscient segons Freud: allò que més lluny sembla estar de la raó mostra una llei en la qual la casualitat es recrea com a causalitat i intencional. Volem mostrar, seguint Lacan, que només un ordre de llenguatge pot organitzar la lògica d'aquesta transformació i donar una forma a la inconsistència de la qual parteix.

Encara que la paraula es manifesti en llengua materna -la

²¹S. FREUD, Zur Psychopatologie des Alltagslebens, (1901b).

²²GOETHE, Faust (1808-1832), II, V, 5. Frase utilitzada per Freud com a epígraf del llibre.

llengua pròpia, aquella a la qual referim els nostres pensaments, més que familiar, ignorada de tan automàtica com ens resulta— no se salva tampoc del lapsus. No és tan pròpia doncs. La llengua materna també clivella i fa discontinua la paraula. "Mentre que el material corrent de la nostra paraula (Rede) en llengua materna (Muttersprache) sembla estar preservat de l'oblit, és en canvi d'allò més freqüent que el seu ús experimenti una altra pertorbació, coneguda com a equivocació en el parlar (Versprochen)".²³ El que no pot amagar-se com a oblidat i que per tant constitueix un fonament sòlid del dir, vol mostrar també el buit sobre el qual estableix la solidesa. El lapsus verbal mostra fins a quin punt hom és obligat a no posseir el seu propi territori de representació.

Freud analitza com a psicopatologia de la vida quotidiana tot un seguit de fenòmens ordenats pel seu determinisme, descobert per ell i que mostra en acció una voluntat fins llavors inconneguda; amb això es justifica que a les equivocacions més banals se'ls pugui suposar una regulació segons la llei. És el que més s'assembla a la superstició, o a un pensament màgic, perquè precisament es mostra efectiu fins i tot quan l'atzar és més total, com per exemple quan hom diu una xifra a l'atzar.

"L'ordre d'existència de les combinacions" de xifres mostra més que cap altra cosa el caràcter de l'inconscient. El

²³S. FREUD, Zur Psychopathologie des Alltagsleben (1901b), SFOC 6, pàg. 57.

llibre de Borel sobre l'atzar, citat per Lacan,²⁴ presenta algun exemple a partir del qual es pot demostrar que mundum regunt numeri.²⁵ "L'atzar -diu Borel- no és sinó el nom que donem a la nostra ignorància; per a un ésser omniscient, la probabilitat no existiria."²⁶ No sembla que la polèmica sobre l'atzar hagi de ser portada fins en aquest límits, però sí que podem dir que el camp de l'atzar es constitueix com un saber, del qual alguna cosa en coneixem: allò de què en podem construir la llei.

Un exemple el dóna el mateix Borel en el que anomena el problema de la gallina: "Tres jugadors, A, B i C, juguen a cara o creu en les condicions següents: A i B fan una primera partida, a continuació de la qual el qui perd es retira i cedeix el seu lloc a C; el mateix passa al final de cada partida: el qui perd es retira per cedir el lloc al tercer jugador; el jugador que hagi guanyat dues partides consecutives guanyarà una quantitat m ".²⁷ A partir d'això es pot escriure la funció anomenada esperança matemàtica, que dóna el valor numèric de les probabilitats que té un jugador de guanyar. Si es tracta de dos jugadors que juguen a cara o creu, l'esperança és idèntica per a tots dos. L'interés del cas presentat és que, malgrat les aparences, la probabilitat no és d'un terç per a cadascú; la situació d'A i de B sempre

²⁴FC 269, nota 1. Es tracta de: E. BOREL, Le hasard (1948).

²⁵E. BOREL, op, cit., pàg. 4.

²⁶Ibid., pàg. 9.

²⁷Ibid., pàg. 51.

serà una mica millor que la de C, sigui quin sigui el nombre de tirades. El sistema mostra una forma de memòria que es conserva al llarg de totes les operacions.

Llevar a l'inconscient tota forma de determinisme exigiria suprimir tots els casos en els quals es donen aquests fenòmens, que provenen del que Lacan anomenarà més endavant "memòria de l'estructura".²⁸ És impossible d'arribar a conèixer exhaustivament les cadenes que obliguen un subjecte per la via del seu ús del llenguatge, tal com deixen al jugador C del joc esmentat amb una pèrdua obligada. La hipòtesi freudiana és que en un lapsus, en un acte fallit, aflora una cadena de determinació d'aquest ordre. Fins i tot quan l'element és el de la llengua inoblidable, hi ha un oblit que torna a aflorar, dominant el subjecte tal com ho faria una voluntat inconeguda.

Per això pot donar Lacan en aquests paràgrafs una definició de la cura analítica, a partir de la hipòtesi que el símptoma és estructurat com un llenguatge que cal deslliurar com a paraula. Pres en una memòria cibernètica de llenguatge, el símptoma es cura si passa a la paraula en què l'oblit és possible.

²⁸Aquest tema és presentat i desenvolupat per J. LACAN a "Le séminaire sur 'La Lettre volée'" (1956), especialment a les pàgs. 44 a 54.

L'acudit i la seva relació amb l'inconscient: la veritat

L'acudit²⁹ és una operació de la paraula que mobilitza el llenguatge que en sosté la seva capacitat de veritat. No es tracta de la veritat definida per una referència, sinó d'allò que apareix en el nivell de la continuïtat expressiva com un plus de forma, fent present l'obertura que és a la base del llenguatge com a tal.

Hem de partir del fet que l'acudit és una de les espècies que formen el gènere d'allò còmic. "L'acudit és la contribució que l'inconscient fa a la comicitat."³⁰ En efecte, per regla general, la paraula, tant com és expressió, és un emmascarament del que es vol dir, de cara a un altre; i aquesta màscara requereix un esforç per sostenir-se. La seva caiguda gratifica; però cal, si es vol aconseguir, un acte social de participació que substitueixi el que procuraria la paraula que ara es perd. Aquesta caiguda de la màscara amb una acceptació col·lectiva és el que defineix la dimensió del còmic. El seu camp s'estén a una multiplicitat d'accions i d'expressions humanes que van des de la comicitat pròpia dels nens vistos pels adults o les situacions involuntàries en què algú no controla les seves reaccions, fins a les elaboracions més sofisticades que prenen com a material els elements del llenguatge.

L'acudit és la punta extrema, l'agudesesa més afilada del

²⁹S. FREUD, Der Witz und seine Beziehung zur Unbewussten (1905c).

³⁰S. FREUD, op. cit., SFOC 8, pàg. 197.

còmic; és la provocació a la màxima diferència de sentit acceptable per al seu temps; els seus recursos formals són els de l'inconscient.

Dins de l'acudit podem encara distingir-ne diverses subespècies. Distingim l'acudit innocent i ingenu, pròpiament infantil, de l'acudit tendenciós, aquell que busca causar un afecte en l'oient. I, al seu torn, dins de l'acudit tendenciós podem distingir-ne dos grups: el primer és format pels acudits obscens, agressius o cínics; el segon grup el formen únicament els acudits escèptics, contra la lògica. Els acudits obscens procedeixen d'un despullament de les parts eròtiques del cos d'altri. Els acudits agressius enderroquen l'estàtua d'altri. Els acudits cínics presenten la desvinculació d'aquell qui els fa de la resta de la comunitat dels mortals. Els acudits escèptics "ataquen la certesa mateixa del nostre coneixement";³¹ són contra el sentit, de manera que allò agredit, si es pot dir així, és el llenguatge mateix, i l'agressió es fa amb la seva pròpia arma: la de construir sentit.

L'acudit tendenciós pren doncs com a objecte dues coses diferents: o bé un subjecte, o bé el propi acte de dir. Però sempre té aqueix aspecte de desenvelament: despullament del que fa diferents els sexes, desemmascarament de la feblesa de l'altre, descobriment de la debilitat de la condició humana, o finalment revelació del fonament lògic de les certeses segons les quals ordenem la nostra vida.

³¹Ibid., SFOC 8, pàg. 109.

La condició de l'acudit tendenciós -l'acudit essencial- posa de manifest la intervenció en l'acte de paraula d'un cert nombre d'elements o personatges. Per començar hi ha aquell qui fa o a qui se li acudeix l'acudit, i aquell qui és l'objecte de la seva agressió, hostil, sexual o cínica (en aquest darrer cas les dues persones vénen a coincidir). Però l'acudit es caracteritza, sobretot, per la intervenció d'una tercera persona, que és la d'aquell qui l'escolta i en riu; en el fons, és aquesta dritte Person qui en gaudeix.

Això vol dir que si ens posem en el lloc d'aquesta tercera persona, haurem de dir, amb Freud: "només és acudit allò que jo considero com a tal; allò que per a mi és un acudit, per a un altre pot ser només una simple història còmica".³² És que la decisió del que és acudit és precisament en mans d'aquesta tercera persona; el qui fa l'acudit es posa a les seves mans quan intenta arribar a ell amb la seva ocurrència. Només si la primera persona ha tingut la capacitat d'arribar a la tercera, només si aquesta és tocada en allò íntim, pot haver-hi un veritable acudit. Per això el seu efecte és, en dir-se, inconscient, perquè no n'hi ha previsió possible; i, naturalment, provar prèviament la seva qualitat d'acudit és destruir-lo com a acudit.

Per tot això, l'acudit, autenticat en els seus efectes, sorprèn de retruc el mateix qui l'ha fet. Diguem-ho tot: qui l'ha fet experimenta de vegades la torbació d'aquell qui ha dit més veritat que no volia.

³²Ibid., SFOC 8, pàg. 99.

Què revela l'acudit? Freud ho mostra en l'anàlisi que fa d'un famós acudit de Heine: "Però també he tingut l'honor, diu el pobre Hirsch Hyazinth, de conèixer el baró Salomon Rothschild a Frankfurt i, si no vaig gaudir del seu peu íntim, tanmateix sabé apreciar-me. Quan el senyor marquès li digué que jo havia estat una vegada venedor de loteria, contestà el baró jocosament: 'Jo també ho sóc, sóc el col·lector general del bitllet de loteria Rothschild i no està bé que el meu col·lega mengi amb els criats, ha de seure a taula al meu costat.' I, tan cert com Déu és misericordiós (...), vaig seure al costat de Salomon Rothschild i em tractà ben bé com al seu igual, del tot familionarment (ganz familionär)".³³ El que s'entrelluca a través de la badadura del joc de paraules amb el qual la paraula "familiar", fendida, conté la síl·laba que la condensa amb "milionari" és la tragèdia, o la tragicomèdia, de tota l'existència del seu autor: el seu canvi de religió, el seu estat de parent pobre, les carbasses rebudes de la dona pretesa, el menyspreu de tota una parentela³⁴; però més enllà encara, el que apareix és l'existència humana com a tal amb tot allò que en fa precisament l'element del tragicòmic, dominada com està pels infims elements causals de la sort i la desgràcia. L'acudit toca així el cor de l'ésser de l'home.

³³H. HEINE, Reisebilder (1827-30); trad., pàg. 187. Citat per S. FREUD, Der Witz..., op. cit., SFOC 8, pàg. 18.

³⁴Cf. S. FREUD, Der Witz..., op. cit., SFOC 8, pàg. 135.

Capítol 2
L'HUMOR D'UN CODI DE JUSTÍCIA

Nul n'est censé ignorer la loi, cette formule transcrite de l'humour d'un Code de Justice exprime pourtant la vérité où notre expérience se fonde et qu'elle confirme.

FC 272

A l'ésser humà cal imposar-li la seva pròpia natura. L'home no és sense una marrada per un espai en el qual es despleguen unes condicions d'universalitat que corresponen a la forma de la llei. Això vol dir també que l'ésser humà no entra en la seva especificitat sense una alienació que el fa subjecte.

Quan parlem d'alienació no volem considerar una natura corrompuda; aquesta fóra una manera d'escamotejar el problema, en la mesura en què sempre es podria dir que, si la natura no apareix tal com ha de ser, és perquè no s'ha fet l'esforç de

concepte que caldria.

Parlem aleshores d'ignorància: l'home es fa subjecte en el no conèixer del tot la seva natura; més encara, ser home és anar descobrint la pròpia natura en el domini de la llei. També podem dir, en aquest sentit, que la natura humana és la capacitat d'ignorar la natura pròpia.

Hi ha un principi d'ignorància que suporta doncs la natura humana; a partir d'aquest principi hom ha fet hipòtesis sobre el lloc on és el saber que fa falta. Una resposta platònica troba en Déu la raó del qui sap. Si volguéssim deduir l'home com a subjecte de la ciència moderna hauríem de demostrar que aqueix saber que falta no és enlloc. Hegel consideraria que allò ignorat rau en el futur de l'home en tant que legislador. Nietzsche donaria com a resposta la de que resideix en allò que, anunciat per l'home, és més enllà de l'home.

Quan, en l'època en què hom confrontava la llei científica de la natura amb el món legal de l'estat, Montesquieu diu que la llei serveix per recordar a l'home la seva pròpia natura, s'està referint precisament a aquest mateix punt d'ignorància. En efecte, quan Montesquieu parla de l'esperit de les lleis, vol dir que es tracta de parlar de les lleis en plural, en comptes d'aquella llei en singular que correspondria a la natura humana. Amb el terme d'esperit, Montesquieu vol reconèixer que, en l'univers legal, no hi ha llei de la llei; aqueix terme vé al lloc on manca el coneixement de la llei.

La llei és doncs la condició humana, aquella que obliga

el subjecte a decidir-se sobre les lleis que el fan viure. L'alienació és el fet precisament que el subjecte ho és d'unes lleis, que el responsabilitzen com al seu autor. La llei només és vigent pel fet que no la dicta sinó el subjecte mateix que ella crea.

El subjecte fa experiència de la llei intentant-ne la transgressió; però amb això es troba només fent la provatura dels límits de la llei, és a dir, fent-la més dominadora encara. Per una altra banda, la llibertat és la submissió a la llei, a una llei anterior a aquella que vol imposar-se; aleshores només queda considerar que la primera llei és la deu de la llibertat. Ara bé, aquella primera llei no és més que la ignorància mateixa de la llei.

Cal distingir la llei del codi que la fixa. De fet, la llei no necessita cap codi per existir, per ser. El Codi suposa l'escriptura. Mentre que la natura fóra la possibilitat d'una llei no escrita per ningú, el codi exigeix la ficció del legislador.

La codificació de la llei transmuta la ignorància que té l'home de la seva pròpia natura en un principi legal: ningú no pot al·legar ignorància de la llei. Aquest principi és idèntic al que defineix el subjecte de la llei, però aquí remès a un codi i, per tant, a unes lleis que no cal ignorar, perquè estan escrites.

El principi segons el qual la ignorància de la llei no eximeix del seu compliment, recollit en tots els codis civils, Lacan el qualifica d'humorístic. És que, precisament, la concepció freudiana de l'humor parteix del desenvolament de